

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის
სახელობის ქართული უნივერსიტეტი

ვახტანგ გურული – 70

სამეცნიერო კრებული ეძღვნება პროფესორ
ვახტანგ გურულის დაბადებიდან
70 წლის იუბილეს

გამომცემლობა „ქართული უნივერსიტეტი“
თბილისი 2023

კრებული მოიცავს საქართველოს ისტორიის, საქართველოს სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის ისტორიის, ქართული ლიტერატურის ისტორიის, საქართველოს ქალაქების ისტორიის პრობლემებისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო სტატიებს.

მთავარი რედაქტორი:

აკადემიკოსი **როინ მეტრეველი**

კრებული გამოსაცემად მოამზადეს ისტორიის დოქტორმა **გვანცა ბურდულმა**, ფილოლოგიის დოქტორმა **მარინე (ხათუნა) კუხალაშვილმა** და პოლიტიკის მეცნიერებათა მაგისტრმა **კონსტანტინე გურულმა**

© გამომცემლობა „ქართული უნივერსიტეტი“, 2023

ISBN 978-9941-8-6091-1

სარჩევი

როინ მეტრეველი. ჭეშმარიტი მეცნიერი, ღირსეული საზოგადო მოღვაწე.....	7
საქართველოს ისტორია	12
როინ მეტრეველი. განათლება და კულტურა საქართველოში (1900-1917 წწ.)	12
ოთარ ჟორდანია. საქართველოს რესპუბლიკის ოფიცერთა პოლკის წმინდა გიორგის ჯვრის კავალრები	43
ვახტანგ გურული. რუსეთი მოდიოდა თუ ერეკლეს მოჰყავდა? (ქართლ-კახეთის სამეფოს საგარეო-პოლიტიკური ორიენტაცია).....	57
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი. ეროვნული პრობლემის სტალინური კონცეფცია და საქართველო	83
ნათელა ვაჩნაძე, ელენე გიუნაშვილი. ქართლი – იმპერიათა შეჯახების სივრცე. VI საუკუნის ქართლი და სასანური ირანი: რელიგიურ მიმართებათა ასპექტები	104
ალექსანდრე დაუშვილი. ი. ბ. სტალინი და სახელმწიფო საზღვრების პრობლემა სამხრეთ კავკასიაში (1921 წელი)	116
ბეჟან ხორავა. სამეგრელო. ისტორიულ-გეოგრაფიული მიმოხილვა	142
შოთა ვადაჭკორია. ცხინვალის რეგიონიდან ქართველთა გამოდევნის პირველი ეტაპი და „ოსური იდეის“ ხორცშესხმის დასაწყისი.	174
დალი კანდელაკი. გერმანული კოლონიები საქართველოში: უცხოელი ავტორების სამოგზაურო ჩანაწერები	195
ოთარ ნიკოლეიშვილი. იოანე ხოჯაშვილის „დღიური-მატიანე“ როგორც წყარო იმერეთის სამეფოსა და ქუთაისის ისტორიის შესასწავლად	207
რუსუდან დაუშვილი. ქართველი სტუდენტები და მეცნიერები ემიგრაციაში 1920-50-იან წლებში	227
თამარ ფხალაძე, ნინო შიოლაშვილი. საგანმანათლებლო საქმიანობა ხევში XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე (პერიოდული მასალების მიხედვით)	249
გელა ქისტაური. თრუსოს მოსახლეობის ეთნიკური ისტორია უძველესი დროიდან ახ. წ. აღ. XI საუკუნის პირველი მეოთხედის ჩათვლით	259
რომან გოგოლაური. ბიეთის ქტიტორ ხუაშაქის ვინაობის საკითხისათვის	274
ლავარა ბუკია. თედო სახოკიას პუბლიცისტიკა 1888-1900 კორესპონდენციები	288
გელა ცაავა. ოკუპირებულ აფხაზეთში არსებული ეკოლოგიური პრობლემები. საფრთხეები და გამონეგვები	300

გერმანული კოლონიები საქართველოში: უცხოელი ავტორების სამომზაურო ჩანაწერები

საკვანძო სიტყვები: საქართველო, გერმანული კოლონიები, რუსეთის იმპერია, უცხოური წერილობითი წყაროები, XIX საუკუნე.

კავკასიაში გერმანელების ისტორიული მემკვიდრეობისა და მათი ეთნიკური იდენტობის შესახებ საკითხების შესწავლა ბოლო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სხვადასხვა დარგის მეცნიერების მიერ ინტენსიურად მიმდინარეობს. მკვლევრები კოლონიების ისტორიას განიხილავენ მრავალი მიმართულებით - სოციალური, ეკონომიკური, რელიგიური და სხვა. გერმანული კოლონიების ისტორიას საქართველოში იკვლევენ როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მეცნიერები. ამ თემას ეხება არაერთი ნაშრომი, რომლებიც XIX-XX საუკუნეებშია შექმნილი²³⁴. მკვლევართა ინტერესი ამ ეტაპზეც არ შენელებულა; მეცნიერები ქმნიან მთელ რიგ სამეცნიერო შრომებს საქართველოში გერმანელთა კოლონიზაციის სხვადასხვა ასპექტებზე²³⁵. საკითხის სრულყოფილად შესწავლისთვის მნიშ-

²³⁴ **Schrenk Fr.** (1869). Geschichte der deutschen Colonien in Transkaukasien: zum Gedachtnitz des fünfzigjährigen bestehens derselben bearbeitet. Tfl., 197 S.; **Басихин П.** (1900). «Немецкая колонии на кавказе». Этнографический очерк. Кавказский вестник, ежемесячный научно-литературный журнал. Тифлис, № 1. с. 14-25.; **ბურჭულაძე გ.** (1911), გერმანელთა ახალმშენები ამიერკავკასიაში. ტფ., ელექტრომბეჭდ. წიგ. გამომც. ქართ. ამხანაგობა. 48 გვ.; **მანუგალაძე გ.** (1974), გერმანელი კოლონისტები ამიერკავკასიაში. თბილისი, მეცნიერება, 193 გვ.; **სონლულაშვილი ა.** (1995). გერმანელები საქართველოში. თბილისი. მეცნიერება, 53 გვ.

²³⁵ **Чернова-Дёке Т.Н.** (2008). Немецкие поселения на периферии Российской Империи. Кавказ: взгляд сквозь столетие (1818-1917): (к 190-летию основания немецких колоний). Москва: МСНК-пресс. 208 с.; **Ерохина О. В., Шайдунов В. Н.** (2020). «Немецкий фактор» в экономическом развитии Закавказского края. Вопросы истории. № 10. С. 143-154.; **Tatarashvili N.** (2018). Die Deutschen Siedlungen und das deutsche Architektonische Erbe in Georgien. German Settlements and architectural Heritage in Georgia. Cezanne Printing House, 240 S.; **Föll R.** (2017). Verlorene Spuren: Schwäbische Auswanderung in den Kaukasus 1817: Dokumentation zur Ausstellung im Heimatmuseum Reutlingen. Herausgeber Werner Ströbele; fotos: **Eduard Ohngemach**, Werner Ströbele. Reutlingen: Stadtverwaltung Reutlingen. 93, [1] p.; **Nachtigal R.** (2016).

ენელოგანია სამეცნიერო მიმოქცევაში XIX საუკუნის უცხოელი ავტორების ნაშრომების შემოტანა, რომლებიც მნიშვნელოვან და საინტერესო ინფორმაციას გვანდობენ. აღსანიშნავია, რომ ქართულ ენაზე უკვე არაერთი უცხოელი ავტორის ნაშრომი თარგმნილი²³⁶, სადაც გვხვდება ცნობები გერმანული კოლონიების შესახებ.

საქართველოში ჩამოსახლებული გერმანელები შედარებით მცირე ჯგუფს წარმოადგენდნენ და განსხვავებულ ეთნიკურ ჯგუფს მიეკუთვნებოდნენ. კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის გამოცემულ აქტებში

Verkehrswege in Kaukasien: ein integrationsproblem des Zarenreiches 1780-1870. Wiesbaden: Reichert Verl., 448 p.; **Springhorn D.** (2004). Deutsche in Georgien. Tbilisi. Goethe-Institut, 221 p.; **Канделаки Д.** (2021). Из истории немецких колоний в Грузии. Материалы второй международной научной конференции «Этнические меньшинства в истории России». СПб.: Ленинградский Гос. Университет им. **А.С. Пушкина**. С. 9-16; **კანდელაკი დ., რაისნერი ე.** (2022). მრავალეროვანი და მრავალფეროვანი კავკასია: ტრაუგოთ ვალდფოგელის სამოგზაურო ჩანაწერები. საერთაშორისო კავკასიოლოგიური კონგრესის მოხსენებათა თეზისები. თბილისი, თსუ გამომცემლობა, გვ. 45-46 (ქართულ ენაზე), გვ. 168 (ინგლისურ ენაზე).

²³⁶ **ჰაქსტაუზენი აუგუსტ** (2011), საქართველოს შესახებ. თარგმანი გ. გელაშვილისა, თბილისი. გამომცემლობა არტანუჯი, 228 გვ.; **ახვალდი ედუარდ** (2013), საქართველოს შესახებ. თარგმანი **გ. გელაშვილისა**, თბილისი. გამომცემლობა არტანუჯი, 332 გვ.; **ვაგნერი მორიც** (2002), საქართველოს შესახებ. თარგმანი **გ. გელაშვილისა**, თბილისი, გამომცემლობა არტანუჯი, 184 გვ.; **გელაშვილი გ.** (2017), ინგლისელი მოგზაური ჯეიმს ბრაისი თბილისის შესახებ (1876). ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები 1 (20), თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, გვ. 410-430; **გელაშვილი გ.** (2019), ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი თბილისის შესახებ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები 1 (23), თბილისი, გამომცემლობა „უნივერსალი“, გვ. 187-198; **ნაჭყებია ი.** (2018). ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1). მომზადდა შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ გაცემული გრანტის „აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის ირანელი და ფრანგი ავტორები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ“ (№FR/269/1-10/14) ფარგლებში; **კანდელაკი დ.** (2009), ევროპელები კავკასიის შესახებ, გამომცემლობა „უნივერსალი“. თბილისი. 106 გვ.; **კანდელაკი დ.** (2003), საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის საკითხები გერმანულ წყაროებში, თბილისი, თსუ გამომცემლობა, 206 გვ.; **კანდელაკი დ.** (2017), რუსეთი და კავკასია (მე-19 საუკუნის უცხოური წყაროების მიხედვით). პირველი საერთაშორისო კონფერენციის „ისტორია, ხელოვნება, ისტორია და კულტურა შავი ზღვის რეგიონსა და სამხრეთ კავკასიაში“ სტატიების კრებული. გვ. 269 - 275; **კანდელაკი დ.** (2001), გერმანელ მეცნიერთა და მოგზაურთა შრომები საქართველო - რუსეთის ურთიერთობის შესახებ (XIX საუკუნის I ნახევარი), თბილისი, თსუ გამომცემლობა. 80 გვ.

განთავსებულია ა.პ. ერმოლოვის²³⁷ მიერ შინაგან საქმეთა მინისტრ ო.პ. კოზოდავლევისადმი²³⁸ 1816 წლის 31 დეკემბერს გაგზავნილი წერილი. ის ითხოვდა შრომისმოყვარე გერმანელების 30 ოჯახის ჩამოსახლებას, რომელიც საკუთარი მეთვალყურეობის ქვეშ ეყოლებოდა. მათ მისაბაძი მაგალითი უნდა მიეცათ მკვიდრი მოსახლეობისათვის, რომელიც სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა სფეროს სათანადო ცოდნას არ ფლობდა²³⁹. 1817 წლის შემოდგომისთვის თბილისში ჩამოვიდა შვაბი სეპარატისტების 31 ოჯახი. 1818 წელს საქართველოში კიდევ 500 ოჯახი ჩამოვიდა. შინაგან საქმეთა სამინისტროს მხარდაჭერილი ეს გადმოსახლება სახელმწიფო კოლონიზატორული პოლიტიკის ნაწილს წარმოადგენდა. ა. ერმოლოვი თავის „ჩანაწერებში“ აღნიშნავს, რომ მას ქართველებისთვის სამეურნეო წესრიგის მაგალითის მიცემა სურდა და ამიტომ მოითხოვა გერმანელების მხოლოდ 30 ოჯახის გადმოსახლება; მინისტრმა კი პირველი შემხვედრები ჩამოასახლა, რაც არ წამოადგენდა მის მიზანს. ის უკმაყოფილო იყო, რადგან ჩამოვიდნენ სექტანტი სეპარატისტები, რომლებიც ყოველგვარი ზნეობის გარეშე, გარყვნილებისადმი მიდრეკილები, თავმუუკავებლები, დაუდევრები და უსაქმურები აღმოჩნდნენ.²⁴⁰ რუსეთის ხელისუფლებამ ისინი იზოლირებულად დაასახლა და შესაბამისად, გარემომცველი სოციალისტების ცალკე ჯგუფს წარმოადგენდნენ, სახელწოდებით „გერმანელები“. კოლონისტები მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდნენ ადგილობრივი მოსახლეობისგან რწმენით, ენით, ეკონომიკური საქმიანობით. რუსეთის იმპერიის ხელისუფლებამ XIX საუკუნის 60-70-იანი წლების რეფორმების შემდეგ მათ მიმართ განსაკუთრებული პოლიტიკის გატარება დაიწყო; კოლონისტები მიიჩნიეს უცხო ეთნიკურ ჯგუფად, „ეთნიკურ უმცირესობად“.

წინამდებარე სტატიაში მოყვანილია ცნობები რამდენიმე უცხოელი ავტორის ნაშრომიდან, რომლებიც რუსეთის იმპერიას ემსახურებოდნენ სამხედრო, სამოქალაქო თუ სამეცნიერო სფეროებში და XIX საუკუნის

²³⁷ **ალექსეი პიოტრის ძე ერმოლოვი** (1777-1861) - რუსი გენერალი და სახელმწიფო მოღვაწე, ინფანტერიის გენერალი (1818), არტილერიის გენერალი (1837), საქართველოს მთავარმართებელი 1816-1827 წლებში.

²³⁸ **ოსიპ პიოტრის ძე კოზოდავლევი** (1754-1819) - სენატორი, საიდუმლო მრჩეველი, 1810 წლიდან - რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა მინისტრი.

²³⁹ 6 Акты, собранные Кавказской археографической комиссией (1874). Архив Гл. упр-ия наместника Кавказского. Т. 6. Ч. 1. Тифлис. Док. N 302. С. 248. о.р. კოზოდავლევის პასუხი იხილე იქვე, დოკ. N 422-423, გვ. 313-315.

²⁴⁰ Записки **А. П. Ермолова** 1798-1826 гг. (1991). Сост., подгот. текста, вступ. ст., коммент. В. А. Федорова. М.: Высшая школа. С. 323.

სხვადასხვა პერიოდში იმყოფებოდნენ საქართველოში. ასევე განვიხილავთ მოგზაურთა მიერ დატოვებულ ცნობებს, რომლებიც ბევრად უფრო მთუქერძოებლები არიან, როდესაც განიხილავენ რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის საკითხებს.

გერმანელთა გადმოსახლების საკითხის განხილვისას უცხოელი ავტორები თხრობას იწყებენ ა. ერმოლოვის ღვანლზე გერმანული კოლონიების შექმნაში. ისინი ყურადღებას ამახვილებენ კოლონისტების ადმინისტრაციული მართვის, რელიგიური ცხოვრების, შვებების სულიერი კულტურის თავისებურებებზე, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობაზე და სხვ.

იმპერიის ხელისუფალთა და ა. ერმოლოვის ქება-დიდების შემცველია რუსეთის სამსახურში მყოფი სამხედრო პირის მორიც ფონ კოცებუს (1789 – 1861, რუსული სახელი - მავრიკი ევსტაფის ძე კოცებუ) ნაშრომი „მოგზაურობა სპარსეთში რუსეთის იმპერიის საელჩოსთან ერთად 1817 წელს“²⁴¹, რომელიც კოლონისტების პირველი ნაკადის ჩამოსვლიდან ორ წელში გამოიცა. წიგნში სხვა მნიშვნელოვან საკითხებთან ერთად ადგილი ეთმობა საქართველოში გერმანელი კოლონისტების ჩამოსახლების საკითხს. რუსეთის სამსახურში მყოფი მავრიკი ევსტაფის ძე იმედიანად უყურებს თანამემამულეების მომავალს: „აქაურ აგრარულ კულტურაზე და განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობაზე უდავოდ დიდი გავლენა ექნება ვიურტემბერგულ კოლონიას, რომელიც მთავარმართებელმა გამოიწერა და უკვე ჩამოსულია. მათ, კოლონისტებს, თბილისში სახლებს აუგებენ და ისინი მიიღებენ ყოველგვარ დახმარებას ფულის, საქონლის, საოჯახო საჭიროების ნივთების სახით; მოკლედ, ყველაფერს, რაც სჭირდებათ. მე მალე გავიხარებ გერმანელი გლეხების ყურებით, რომელიც თბილისის ბაზარში კარაქს, ყველს და ალბათ ლუდსაც ჩამოატარებენ. ეს შესანიშნავი ხალხი გერმანიაში ნამდვილად შიმშილის ზღვარზე დგას... მე ვიმედოვნებ, რომ ეს კოლონია ქართველების ზნეობაზეც მოახდენს გავლენას, რაც ძალიან საჭიროა“²⁴².

წიგნის ამ მცირე ნაწყვეტიდანაც კი ირკვევა, რომ რუსეთის მთავრობა აქტიურად არის დაკავებული გერმანელებისათვის ყველანაირი პირობების უზრუნველყოფით. ავტორი თანაუგრძნობს თანამემამულეებს უცხო ქვეყანაში. თვალსაჩინოა მორიც კოცებუს დამოკიდებულება ქართველების მიმართ, რომელთა მორალზეც კოლონისტებს ზეგავლენა

²⁴¹ **Kotzebue von M.** (1819). Reise nach Persien mit Russisch kais. Gesandtschaft im Jahre 1817. Weimar. In der Hoffmannischen hofbuch-handlung.

²⁴² **Kotzebue von M.**, დასახ. ნაშრომი, გვ. 41.

უნდა მოეხდინათ. ადმინისტრატორ ალექსეი ერმოლოვსაც დიდი იმედი ჰქონდა ამ ზეგავლენის გერმანელების ჩამოსახლებისას, მაგრამ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, წლების შემდეგ კოლონიზაციის არასწორ პოლიტიკას აღიარებდა. გერმანელი ავტორის ნაშრომიდან აშკარად ჩანს, რომ ის რუსეთის იმპერიის ღირსეული ოფიცერია, რომელიც უპირობოდ ასრულებს მის ნებისმიერ დავალებას არა მხოლოდ იარაღით, არამედ კალმითაც.

მ. ფონ კოცებუს მოგზაურობიდან რვა წლის შემდეგ საქართველოში ცნობილმა ფრანგმა ბოტანიკოსმა და ნატურალისტმა, საპატიო ლეგიონის ოფიცერმა, შარლ-პაულუს ბელანჟემ²⁴³ (1805-1881), მოგზაურა. ის თბილისში 1825 წლის 28 მარტიდან 15 აპრილამდე იმყოფებოდა²⁴⁴. საინტერესო ცნობებია²⁴⁵ მოთავსებული თბილისში არსებული გერმანული კოლონიის შესახებ მოგზაურობის შემდეგ გამოცემულ წიგნში - „მოგზაურობა აღმოსავლეთ ინდოეთში, ჩრდილოეთ ევროპის გავლით კავკასიის პროვინციებში, საქართველოს, სომხეთსა და სპარსეთში, თანდართული ტოპოგრაფიული, სტატისტიკური და სხვა დეტალები პეგუზე, იავის, მავრიკისა და ბურბონის კუნძულებზე, კეთილი იმედის კონცხზე და წმინდა ელენეს კუნძულზე 1825, 1826, 1827, 1828 და 1829 წლებში“²⁴⁶. მოგზაური თბილისში „ათასწლოვანი სამეფოს“ სწავლების მიმდევარი კოლონისტებით დასახლებულ სოფელს აღწერს: „ეს გერმანელები ტიფლისის ბოსტ-

²⁴³ შარლ პაულ ბელანჟე საქართველოში ინდოეთში საფრანგეთის სამფლობელოების მმართველად დანიშნულ ეჟენ პანონ დესბასენ დე რიშმონდთან (საფრანგეთის კოლონიების ადმინისტრატორი, საფრანგეთის მთავრობამ საქართველოსა და სპარსეთში მიაღწინა ჟაკ-ფრანსუა გამბას სავაჭრო გეგმების შესაფასებლად) ერთად ჩამოვიდა. ბელანჟეს კავკასიასა და აზიის ქვეყნებში ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალისა და ძვირფასი საბუნებისმეტყველო კოლექციის შეგროვება ევალებოდა.

²⁴⁴ მასალა მოძიებულია ი. ნაჭყებიას ნაშრომიდან „ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1), გვ. 40-61.

²⁴⁵ ფრანგი ავტორების ცნობები თბილისში არსებული გერმანული კოლონიების შესახებ იძებნება სტატიაში: ნაჭყებია ი., სანიკიძე გ. (2018), თბილისი ფრანგი და ფრანკოფონი მოგზაურების თხზულებებში (XIX საუკუნე - XX საუკუნის დასაწყისი). იხ.: აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის. ირანელი და ფრანგი ავტორები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. გვ. 214-313.

²⁴⁶ Bélanger Charles (1838). Voyage aux Indes Orientales, par le Nord de l'Europe, les provinces du Caucase, la Géorgie, l'Arménie et la Perse, suivi de détails topographiques, statistiques et autres sur le Pégu, les îles de Java, de Maurice et de Bourbon, sur le cap de Bonne-Espérance et Sainte Hélène pendant les années 1825, 1826, 1827, 1828 et 1829, I-VIII, 8 et 3 atlas grands. Paris, 1836-1846. Historique. t. II, Paris.

ნეულით, კარაქით, შაშხითა და დამარილებული ღორის ხორცით ამარაგებენ. საქართველოში კარტოფილის კულტურის შემოტანაც მათი და ტიფლისიდან 5 კერსზე, მტკვრის მარცხენა ნაპირზე დასახლებული გერმანელების სხვა კოლონიების დამსახურებაა. მომეჩვენა, რომ ისინი თავიანთი ბედით ნაკლებად კმაყოფილები არიან. ზოგიერთ მათგანს ძლიერ უბედური შესახედაობა აქვს, რაც რუსების აზრით მათი სიზარმაცის ბრალია. უცხოელები კი აცხადებენ, რომ მათზე დაკისრებული გადასახადი მათ შესაძლებლობებს აღემატება. მიუხედავად ამისა, ამ ემიგრანტების სახლები კარგად არის აშენებული და შეამჩნევ იმ სისუფთავეს, რაც გამოარჩევს გერმანელებს²⁴⁷.

ბელანჟეს ინფორმაციით, ირკვევა, რომ ჩამოსახლებული გერმანელები ჩართულები იყვნენ მრავალეროვანი ქალაქის ცხოვრებაში; ისინი ძირითადად სოფლის მეურნეობას მიყვებოდნენ. როგორც ჩანს, ქართველების მსგავსად კოლონისტებიც არ იმსახურებდნენ რუსების პოზიტიურ დამოკიდებულებას. ამ პერიოდში საქართველოს მთავარმართებელი კვლავ მათზე განაწყენებული აღექსეი ერმოლოვი იყო.

როგორც კავკასიაში მოგზაური, ბელანჟე მიეკუთვნება მზვერავთა იმ ჯგუფს, რომელთა მიზანს დასავლეთ ევროპული კაპიტალის ინტერესებიდან გამომდინარე, კავკასიაში მეფის რუსეთის კოლონიალური რეჟიმის დამყარების გამოყენება წარმოადგენდა.²⁴⁸

ბელანჟეს მოგზაურობიდან ხუთი წლის შემდეგ, 1829-1830 წლებში, კავკასიას ეწვია უნგრელი მოგზაური იანოშ კაროი ბეში (ფრანგული ტრანსკრიფციით - ჟან-შარლ დე ბესი; 1765-1842 წწ.). 1838 წელს მან გამოაქვეყნა თავისი სამოგზაურო ჩანაწერები ფრანგულ ენაზე ცალკე წიგნად - „მოგზაურობა ყირიმში, კავკასიაში, საქართველოში, სომხეთში, მცირე აზიასა და კონსტანტინოპოლში 1829 და 1830 წლებში“²⁴⁹. ის ახასიათებს 8 გერმანულ კოლონიას - ახალი-ტიფლისი, სოფელი აღექსანდერ-დორფი, მარიენფელდი, პეტერსდორფი, ელიზაბეთტალი, კატარინფელდი, არმენფელდი, ელენენდორფი. მოყვანილი აქვს ინფორმაცია თითოეულ კოლონიაში მცხოვრები ადამიანების რაოდენობის, მათი საქმიანობის შესახებ²⁵⁰.

²⁴⁷ ნაჭყებია ი. (2018). ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1), გვ. 49.

²⁴⁸ Полиевктов М.А. (1946). Европейские путешественники по Кавказу, 1800-1830 гг. Арх. упр. МВД Груз. ССР. Тбилиси: тип. Заря Востока. с. 70.

²⁴⁹ Besse Jean-Charles (1838). Voyage en Crimée, au Caucase, en Georgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830. Paris: Delaunay, Libraire, au Palais-Royal.

²⁵⁰ ნაჭყებია ი., სანიკიძე გ. (2018), დასახ. ნაშრომი, გვ. 229-232.

საფრანგეთის პოლიტიკური მოღვაწე, გრაფი კონსტან-ლუი-ალექსანდრ დე სიუზანე²⁵¹ (1814-1862), ორჯერ ეწვია კავკასიას 1835 და 1840 წლებში. სიუზანე დადებითად აფასებს თბილისიდან სილნალისკენ მიმავალ გზაზე ნანახ გერმანული კოლონიის ცხოვრებას. „მოსახლეობა მთავრობის მიერ მიცემული უპირატესობის გამო დიდი კეთილდღეობით ცხოვრობს. მაგრამ, ისინი ჯერ კიდევ არ არიან ისე განვითარებული, როგორც ეს შესაძლებელია. გერმანელები მხოლოდ იმ მიწას ამუშავებენ, რომელიც მათ გამოუყვეს და არა მათ გარშემო მდებარე ნაყოფიერ ნიადაგს. კოლონისტების რაოდენობა დაახლოებით ათასია“²⁵².

ფრანგი ექიმის და მედიცინის დოქტორის ჟიულ-შარლ ტეიულის (1802-1869) თხზულებაში²⁵³ არ არის აღნიშნული მოგზაურობის წლები, ზოგიერთი ცნობა მიანიშნებს, რომ მან საქართველოში ევგენი გოლოვინის მმართველობის დროს, სავარაუდოდ 1837-1841 წლებში, იმოგზაურა. ის თბილისში მცხოვრებ გერმანელ კოლონისტებს მშვიდობიან ფერმერებს უწოდებს, რომლებსაც საკმაოდ სუფთა პატარა სახლები აქვთ და ყოველ მათგანს გარშემო რამდენიმე მეტრი თავისუფალი ადგილი აქვს გამოყოფილი ბოსტნეულისა და ყვავილებისთვის; ეს სასიამოვნო ბაღები ერთმანეთისგან მესერიითაა გამიჯნული²⁵⁴. სოფლის ცენტრში პროტესტანტული ეკლესია დგას; ის ისევე პატარაა, როგორც მოსახლეობა, რომელსაც ის იტევს და თავისი ფორმით ისევე სადაა, როგორც ლოცვა, რომელსაც იქ მოისმენ. მოგზაური ასევე აღნიშნავს, რომ კოლონიის საქმიანობა რეგულირდება ე.წ. ოჯახის საბჭოს მიერ და პროვინციის გუბერნატორთან ერთად ყველას ინტერესს ითვალისწინებს“²⁵⁵.

გერმანელი კოლონისტების ცხოვრება, მათი ემიგრაციის მიზეზები, არსებული ეკლესიიდან განდგომა, მთავრობის ზომები გადასახლების

²⁵¹ 18 Suzannet Le Comte de. Les Provinces du Caucase sous la domination russe. La Géorgie, le Daghestan, le littoral de la mer Caspienne et les rives du Kouban. Revue des Deux Monde. 4/26. 1841: 50-106.

²⁵² ნაჭყებია ი. (2018). ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1), გვ. 66.

²⁵³ Teule Jules Charles (1842). Pensées et notes critiques extraites du journal des mes voyages dans l'empire du sultan de Constantinople, dans les provinces russes géorgiennes et tartares du Caucase et dans le royaume de Perse. Arthus Bertrand, Librairie-Editeur. Paris.

²⁵⁴ გერმანული კოლონია ალექსანდერსდორფი, რომელიც 1819 წელს დაარსდა მტკვრის მარცხენა სანაპიროზე, დღევანდელი დიდუბის ადგილზე.

²⁵⁵ ნაჭყებია ი. (2018). ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (1), გვ. 99.

მცდელობის თავიდან ასაცილებლად, გერმანული კოლონიების გავლენა მეზობელ ხალხსა და ქვეყნებზე, ამ კოლონიების მნიშვნელობა და მრავალ სხვა საკითხებს აფასებენ XIX საუკუნის 40-60-იანი წლების ევროპელი ავტორები - მორიც ვაგნერი²⁵⁶, ავგუსტ ფონ ჰაქსტჰაუზენი²⁵⁷, ტინკო მარტინუს ლიკლამა ა ნიეჰოლტი²⁵⁸ და სხვები.

ინგლისელი მოგზაური, ისტორიკოსი და პოლიტიკოსი ჯეიმს ბრაისი საქართველოში 1876 წელს იმყოფებოდა. ორი წლის შემდეგ მან გამოაქვეყნა წიგნი „ამიერკავკასია და არარატი. 1876 წლის შემოდგომის არდადეგების დროს შემდგარი ექსპედიციის ჩანაწერები“²⁵⁹. მისი ნაშრომის მე-4 თავი ეძღვნება თბილისს (გვ. 131-156), სადაც ეხება გერმანულ კოლონიებს²⁶⁰: ის საუბრობს ვიურტემბერგიდან 60 წლის წინათ თბილისში ჩამოსული ემიგრანტების შთამომავლებზე, აღწერს მათ სახლებს, ჩაცმულობას, საქმიანობას; აღნიშნავს, რომ რუსეთის მთავრობა ყოველთვის სიამოვნებით იცავდა მშრომელ და მშვიდობიან კოლონისტებს, რომლებიც თბილად მიიღეს. კოლონისტები ინახავენ თავიანთ პროტესტანტულ მრწამსს და მღერიან თავისი ძვირფასი ძველი საგალობლიდან. ისინი თითქმის ყველა პროტესტანტია და აქვთ ზნეობრივი პროტესტანტული უპატივცემულობა მათი ცრუმორწმუნე ქართველი და სომეხი მეზობლების მიმართ. მოგზაური ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ კოლონისტები „ერთმანეთში მხოლოდ გერმანულად ლაპარაკობენ და არ ამჟღავნებენ, ან მცირედ სურვილს რუსულის მიმართ, ასევე ხელს უშლიან გაითქვიფონ ირგვლივ მცხოვრებ ხალხებში. აქ ისინი გადმოსახლდნენ უფრო მაღალი ცივილიზაციიდან დაბალში; სამწუხაროდ, ამ კარგმა შვებებმა არაფერი მოიმოქმედეს, რათა თავისი უპირატესი ცივილიზაცია განევრცოთ... მათმა უმეტესობამ შეინარჩუნა საკუთარი ენერგია და შრომისმოყვარეობა, ხოლო

²⁵⁶ **Wagner M.** (1850). *Reise nach Kolchis und nach den deutschen Colonien jenseits des Kaukasus*. Arnoldische Buchhandlung. Leipzig. 348 S.

²⁵⁷ **Haxthausen A. von** (1856). *Transkaukasien: Andeutungen über das Familien- und Gemeindeleben und die socialen Verhältnisse einiger Völker zwischen dem Schwarzen und Kaspischen Meer. Reiseerinnerungen und gesammelte Notizen*. Leipzig: Brockhaus. 640 S.

²⁵⁸ **Lycklama A Nijeholt, T. M.** (1872). *Voyage en Russie, au Caucase et en Perse exécuté pendant les années 1866, 1867 et 1868*. T. I. Paris-Amsterdam.

²⁵⁹ **Bryce James** (1878). *Transcaucasia and Ararat, being notes of a vacation tour in the autumn of 1876*. London.

²⁶⁰ **გელაშვილი გ.** (2017), ინგლისელი მოგზაური ჯეიმს ბრაისი თბილისის შესახებ (1876). ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები 1 (20), თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი, გვ. 410-430.

ზოგმა მათგანმა, განსაკუთრებით მენონიტებმა შეძლეს აყვავება. მაგრამ მათ ვერ გააუმჯობესეს ქვეყნის ძირითადი მოსახლეობის მდგომარეობა. ალბათ რელიგიების სხვაობა უდევს საფუძვლად ამ სეპარატიზმს. ეს ხელს უშლის ერთმანეთში ქორწინებას... განსაკუთრებული აზრი ჰქონდა, რომ რუსი ქვეშევრდომებისთვის ესწავლებინათ შრომისმოყვარეობა-მომჭირნეობის ჩვევები და აგრიკულტურის უკეთესი საშუალებები... გერმანელი მოსახლეობა ტფილისში დღეს უნდა ითვლიდეს 5-6 ათას სულს. მათი უმეტესობა ხელოსანია, ან მებაღე (მებაღეობა მთლიანად მათ მიანებეს ზარმაცმა ქართველებმა), მხოლოდ ცოტანი არიან დუქნების (მაღაზიების) მფლობელები, ან ვაჭრები²⁶¹. აღსანიშნავია, რომ კოლონისტების გადმოსახლების მიზეზთა შორის დომინანტური იყო რელიგიური მოტივი და ერთ-ერთი მთავარი პირობა იყო რუსეთის იმპერიაში რელიგიური თავისუფლების შენარჩუნება, რაც მოახერხეს კიდეც. ინგლისელი პოლიტიკოსის ნაშრომის ამ მცირე მონაკვეთიდანაც იკითხება, რომ კოლონისტები მყარად იცავდნენ საკუთარ რელიგიას და ტრადიციებს ჩამოსახლებიდან 60 წლის შემდეგაც, რამაც ფაქტობრივად ადგილობრივი მოსახლეობისგან მათი იზოლირება გამოიწვია.

ბელგიელი სტუდენტი, ერნესტ ორსოლი²⁶², რომელმაც 1882 წელს იმოგზაურა საქართველოში, მოხიბლულია კოლონისტების ცხოვრების წესით, ტრადიციებით, მათი სახლებით. მისი ცნობები ფაქტობრივად იდენტურია ინგლისელი მოგზაურის ჯეიმს ბრაისის ჩანაწერებისა. ისიც კოლონიების სხვადასხვა ასპექტზე აკეთებს აქცენტს: „ლამაზი სახლები, წინ პატარა ბალებით, რასაც ამ ემიგრანტების შთამომავლებიც მიეჩვივნენ, ამ კოლონიას, ასე დაცილებულს მდინარე რაინიდან, პატარა გერმანული ქალაქის კოპნია იერს სძენს... გერმანელები, არ რუსდებიან და ინარჩუნებენ აშკარად გამოკვეთილ ნაციონალურ ინდივიდუალობას; მათ აქვთ თავიანთი ტაძრები, სკოლები, ლაპარაკობენ გერმანულად, მათმა ქალებმა რუსულიც კი არ იციან, ხოლო რადგან ერთმანეთში ქორწინდებიან, სავსებით შესაძლებელია, რომ ისინი დიდხანს უცვლელად შეინარჩუნებენ თავიანთ ეროვნულ ხასიათს... როგორც მოელოდნენ, ამ კოლონიებმა ვერ იქონიეს გავლენა რუსებზე და თათრებზე. ყველა გერმანული სოფელი წარმატებული და აყვავებულია, მათი მოსახლეობა და ქონება ყოველწლიურად იზრდება, მათი დაუდევარი მეზობლები კი კვლავ უმეცრეებაში, თავიანთ აპათიასა და ტრადიციულ ჭუჭყში ცხოვრობენ; ძლიერ ზარმა-

²⁶¹ გელაშვილი გ. (2017), ინგლისელი მოგზაური ჯეიმს ბრაისი თბილისის შესახებ (1876). გვ. 415-417.

²⁶² Orsolle Ernest (1885). Le Caucase et la Perse. Plon, Nourrit et Cie, Paris.

ცები საიმისოდ, რომ მიბაძონ გერმანელებს, რომლებიცაა შურთ და მათი სიძულვილით კმაყოფილდებიან²⁶³.

ე. ორსოლის აზრს იზიარებს ინგლისელი მოგზაური ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი (1841-1895) სამოგზაურო წიგნში „ჩანანერები კავკასიის შესახებ“²⁶⁴, როდესაც თბილისის საზოგადოებას ახასიათებს. ის აღნიშნავს, რომ „რუსებს რატომღაც არ უყვართ გერმანელები; გერმანელებსაც მოჩვენებითად უყვართ და ეჯავრებათ რუსები. ორივეს ეზიზღებათ სომხები, ასევეა საპასუხო გრძნობები. ამას გარდა პოლონელებს ეჯავრებათ რუსები, გერმანელები და სომხები (ყველა, ფაქტურად ხშირად პიროვნულადაც). მაჰმადიანებს ძირითადად არ აკარებენ რუსულ სამსახურებს. მე ვფიქრობ, რომ ქართველები არიან ყველაზე შემწყნარებლები (ტოლერანტულები) და საერთოდ ყველასთან კარგად არიან“.²⁶⁵

1892 წელს კავკასიაში ექვსი თვის განმავლობაში იმოგზაურა 31 წლის შვეიცარიელმა მასწავლებელმა ტრაუგოთ ვალდფოგელმა, რომელმაც 5 წლის შემდეგ გამოაქვეყნა წიგნი - „მოგზაურობის სურათები კავკასიიდან“²⁶⁶. სავარაუდოა, რომ მოგზაურის ჩამოსვლის მიზანს გერმანული კოლონიების მონახულება წარმოადგენდა. მისი წიგნის თითქმის ნახევარზე მეტი საქართველოსა და აზერბაიჯანში არსებული კოლონიების აღწერას, მათ ახასიათებს ეთნობა. ვალდფოგელი აღწერს სამხრეთ კავკასიაში მცხოვრები გერმანელი კოლონისტების ყოველდღიურ ცხოვრებას, მთავრობის გატარებულ ზომებს და მათ დამოკიდებულებას რუსეთის იმპერიის ადგილობრივი ხელისუფლებისადმი, არსებულ ენობრივ სიტუაციას, გერმანელების ემიგრაციის მიზეზებს, რელიგიისადმი მათ დამოკიდებულებას, გერმანული კოლონიების გავლენას ადგილობრივ მოსახლეობაზე, კოლონიების მნიშვნელობას ქვეყნის ეკონომიკაში და სხვა. მოგზაურის კოლონისტებთან სტუმრობის დეტალების გადმოცემისას თანამედროვე მკითხველს წარმოდგენა ექმნება რეგიონში გადმოსახლებული გერმანელების ყოველდღიურ ყოფაზე, ადათ-ჩვევებზე და ტრადიციებზე. მას ახარებდა ლამაზი ადამიანების, გამორჩეული გლეხების, გამოკვეთილი თვისებების მქონე ძლევაშოსილი გერმანელების

²⁶³ ნაჭყებია ი. (2018). ფრანგი ავტორების ცნობები მე-19 საუკუნის საქართველოს შესახებ (4), გვ. 40 - 42.

²⁶⁴ D'Avigdor Elim Henry (1883). „Notes on the Caucasus“. London. გამოქვეყნებულია ფსევდონიმით „ჭანდერერ“.

²⁶⁵ გელაშვილი გ. (2019), ელიმ ჰენრი დ'ავიგდორი თბილისის შესახებ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები 1 (23), თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი, გვ. 189.

²⁶⁶ Waldvogel T. (1897). Reisebilder aus dem Kaukasus. Schaffhausen: Schoch. 155 S.

დანახვა, რომლებმაც მიუხედავად ყველაფრისა, წლების შემდეგაც შეინარჩუნეს თანდაყოლილი ბუნება. ავტორი ხაზს უსვამს, რომ იზოლირებული ცხოვრების მიუხედავად, კავკასიის კოლონისტებმა კარგად იციან დროსტარება. მძიმე სამუშაო დღეების შემდეგ აწყობენ მრავალდღიან რბოლებს და ლაშქრობებს მთაში. ისინი მოიკალათებენ ტყეების ჩრდილში და ატარებენ მყუდრო დღეებს ტრადიციული გერმანული წესით - ამზადებენ და წვავენ, სვამენ და ცეკვავენ, აწყობენ რაინდულ თამაშებს. ზოგი ნადირობს მგელზე და დათვზე, ზოგი უფრო მშვიდობიან ცხოველებზე - კურდღლებსა და გარეულ ფრინველზე. მხიარული სიმღერებს მღერიან ორიგინალურ შეაბურ დიალექტზე.

ტ. ვალდფოგელის წიგნში ერთი თავი - „სხვადასხვა ინფორმაცია კოლონიებიდან“²⁶⁷ - ეთმობა კოლონიების ზოგად აღწერას. ის წერს, რომ „ჩვენთვის ტიპიური გართობა კავკასიის კოლონისტებისთვის უცხოა, მაგრამ რადგან ადამიანებს ყოველთვის აქვთ ყოველდღიური ცხოვრებისგან თავის დაღწევის მოთხოვნილება, ისინი მუდამ პოულობენ ამის მიზეზს“²⁶⁸. ვალდფოგელი ობიექტურად აღწერს მოვლენებს კოლონისტების რეალური ცხოვრებიდან. მან მომავალ თაობებს დაუტოვა საინტერესო ინფორმაცია მის მოგზაურობამდე 70 წელზე მეტი ხნის წინ კავკასიაში ემიგრირებულ გერმანელებზე.

უცხოელ ავტორთა ნაშრომები მნიშვნელოვანი ისტორიული წყაროა საქართველოში გერმანული კოლონიების ისტორიის შესასწავლად. მათი ნაშრომებიდან მკითხველი ეცნობა XIX საუკუნეში შორეული ევროპული ქვეყნიდან გადმოსახლებული კოლონისტების ისტორიას, მათ ხასიათს, ცხოვრების წესს, ტრადიციებს და ბევრ მნიშვნელოვან საკითხს. ავტორთა უმრავლესობა მათ საკმაოდ დადებითად ახასიათებს - მშვიდობიანი ფერმერები, მშრომელი და მშვიდი გერმანელები, რომლებიც არ რუსდებიან და ეროვნულ ინდივიდუალობას და წეს-ჩვეულებებს ინარჩუნებენ, ინახავენ თავიანთ პროტესტანტულ მრწამსს, თუმცა თავიანთი ბედით ნაკლებად კმაყოფილები არიან. მათ არ ჰქონიათ ღია დაპირისპირება ხელისუფლებასთან და მათი მხრიდან ეს ფარული უკმაყოფილებით გამოიხატებოდა. ყველა აღნიშნავს, რომ კოლონისტებს ფაქტობრივად იზოლირებული ცხოვრება ჰქონდათ და ნაკლებად იყვნენ ინტეგრირებულები რუსეთის იმპერიის სისტემაში.

²⁶⁷ **Waldvogel T.** (1897). დასახ. ნაშრომი, გვ. 133-140.

²⁶⁸ **Waldvogel T.** (1897). დასახ. ნაშრომი, გვ. 133.

German colonies in Georgia: Travel notes of foreign authors

The article discusses foreign written sources of the 19th century about the German colonies established in Georgia by the Russian Empire. The authors of the essays are travelers or members of a scientific expedition organized by the Russian Academy of Sciences. The authors describe the daily life of the German colonists, the measures taken by the government and their attitude to the local authorities of the Russian Empire, the existing language situation, the reasons for the emigration of Germans, their attitude to religion, the influence of the German colonies on the local population, the importance of the colonies in the economy of the country, and others. The opinions of the authors are different depending on their political views and the period of their stay in Georgia. Reports of foreign authors are interesting material for studying the history of German colonies in Georgia.